

UOT 37

E.Ə.Mollayeva
Bakı Dövlət Universiteti
elzamollayeva@rambler.ru

ÜMUMİ ORTA TƏHSİL VƏ TAM ORTA TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏHSİLİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN GENDER MƏNZƏRƏSİ

Açar sözlər: təhsil sistemi, idarəetmə, gender təhsili, gender indeksi, gender bərabərsizliyi

Müasir elmlər sisteminə gender elminin daxil olması bir çox sahələrə gender yanaşmasını zəruri edir. Uzun müddət pedaqogika ənənəvi patriarxal yanaşmaya əsaslanmışdır. İnsanın cinsinin onun həyatında və fəaliyyətində oynadığı əsaslı rolu bu vaxta qədər pedaqogikada elmi şəkildə az tədqiq edilmişdir. Bu gün pedaqogikada gender yanaşmasının pedaqoji fəaliyyətin bütün sahələrində nəzərə alınması yeni elmi istiqamətin formalaşmasını aktual edir. Azərbaycanda gender problemi hələ tam tədqiq edilməmiş sahə sayıla bilər. Azərbaycanda pedaqoji kadr hazırlığı, təhsilin idarə edilməsi, məktəbsünaslıq sahəsində gender yanaşması hələ kifayət qədər öyrənilməmiş və tədqiq edilməmiş sahə sayıla bilər. Məktəbin idarə edilməsində gender baxımından müəyyən təzadlar bu sahədə fəaliyyətə öz mənfəətini göstərir.

Э.А.Моллаева

ГЕНДЕРНАЯ КАРТИНА УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО И ПОЛНОГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Ключевые слова: система образования, менеджмент, гендерное образование, гендерный индекс, гендерное неравенство

Включение гендерной науки в современную научную систему требует гендерного подхода во многих областях. Долгое время педагогика строилась на традиционном патриархальном подходе. Фундаментальная роль человеческого пола в жизни и деятельности до сих пор мало изучена в педагогике. Сегодня, учитывая гендерный подход в педагогике по всем направлениям педагогической деятельности, важно сформировать новое научное направление. Гендерный вопрос в Азербайджане можно рассматривать как область, которая еще не полностью исследована. В Азербайджане подготовка педагогических кадров, управление образованием, гендерный подход в сфере школьного обучения можно рассматривать как область, которая еще недостаточно изучена и исследована. Определенные гендерные противоречия в управлении школой негативно сказываются на деятельности в этой сфере.

GENDER PICTURE OF EDUCATION MANAGEMENT IN GENERAL SECONDARY AND FULL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Keywords: *education system, management, gender education, gender index, gender inequality*

The inclusion of gender science in the modern science system necessitates a gender approach in many areas. For a long time, pedagogy was based on the traditional patriarchal approach. The fundamental role of the human sex in life and activity has so far been little studied in pedagogy. Today, taking into account the gender approach in pedagogy in all areas of pedagogical activity, it is important to form a new scientific direction. The gender issue in Azerbaijan can be considered an area that has not yet been fully explored. In Azerbaijan, the training of pedagogical staff, education management, gender approach in the field of school studies can be considered as a field that has not yet been sufficiently studied and researched. Certain gender contradictions in school management have a negative impact on activities in this area.

Azərbaycanda dövlət vəzifələrinə təyin olunmada gender balansının pozulması qadınları cəmiyyətin idarə edilməsindən uzaqlaşdırmaqla onların cəmiyyət daxilində özünüreallaşdırma və özünütəsdiqetməsində müəyyən çətinliklər yaradır. Dövlətin idarə edilməsi və hakimiyyət strukturlarında kişilərin dominantlığı uzun illərdən bəri mövcudluğunu saxlayan gender stereotiplərinin hələ də aradan qaldırılmaması ilə izah oluna bilər. Azərbaycanda ailə tərbiyəsinin kişilərin qərarvermədə, sosial münasibətlərdə avtoritarlığını nəzərdə tutan “patriarxal” səciyyəsinin müəyyən qədər güclü olması qadınların sosial-ictimai fəallığına ciddi təsir göstərir. «Görünür, burada müəyyən rolunu davranış normalarının və stereotiplərin ətalətə çevrilməsi, bir də qadınların sosial rolunu məhdudlaşdıran dini adət-ənənə və təsəvvürlərin yaşaması oynayır» [4, s.51].

Azərbaycanda qadının idarəetmənin bütün səviyyələrində lazımı dərəcədə iştirak edə bilməməsi müəyyən amillərlə şərtlənir. Bütün Şərqlərdə olduğu kimi, Azərbaycanda da qadınların bir çoxu hakimiyyətdə və idarəetmədə dominant cins kimi kişiləri qəbul edirlər, “qadınların vəzifə pillələrində irəliləmələri də kişilərə nisbətən çox aşağıdır. ...ölkənin səhiyyə və təhsil sistemində işləyənlərin 70-80%-ni qadınlar təşkil etdikləri halda, onların rəhbər vəzifələrdə təmsil olunması 20-35% təşkil edir” [6]. Qadının funksiyalarını ailə ocağının qorunmasında, ailənin qayğıları ilə məşğul olmaqda və reproduktivlikdə görə Şərqlə təsəvvürü Azərbaycanda da cinslərin sosial, hüquqi və siyasi bərabərliyinə öz subyektiv təsirini göstərir. Bu, həm də «əsas səbəb kimi maddi iqtisadi durumun ən çox qadınların çiyinə düşməsi (ailə başçısı rolunu həm ata, həm ana olması), sosial təhlükəsizliyin zəifliyi, milli mentalitet baxımı prizmasından hələ də «siyasətçi

qadın» obrazının özünə həyatda tam status qazanmaması, ağır ev işləri və s. kimi çoxsaylı təzadların təzahürüdür» [1, s.54].

Cəmiyyətin əsas hərəkətverici qüvvəsi olan təhsil özünərealaşdırmada həm qadın, həm də kişilərə geniş imkanlar açır və buna görə də təhsil sistemindəki mövcud problemlər digər sahələrə də sirayət edir. Bu gün Azərbaycan təhsilində gender aspektindən müəyyən təzadlar özünü göstərməkdədir və bunu pedaqoji fəaliyyət prosesində qadın və kişi müəllimlərin iştirakında olan cəmiyyət fərqi göstərmək o qədər də çətin deyil. Təhsilmədə cinslər arasındakı fərqi son illərin nəticəsini əks etdirən “Təhsildə gender bərabərliyi indeksi” cədvəlindən də aydın görmək olar (Cədvəl 1):

Cədvəl 1

Təhsildə gender bərabərliyi indeksi

İllər	Məktəbəqədər təhsildə	Ümumi təhsildə	Orta ixtisas təhsilində	Ali təhsildə
2010	0,846	0,862	1,958	0,867
2011	0,856	0,862	1,924	0,868
2012	0,869	0,850	1,967	0,921
2013	0,880	0,855	2,041	0,937
2014	0,865	0,848	2,066	0,941
2015	0,862	0,849	2,002	0,953
2016	0,860	0,869	1,972	0,935
2017	0,865	0,853	1,881	0,931
2018	0,873	0,883	1,921	0,922
2019	0,878	0,876	1,783	0,949

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Orta məktəb müəllimləri arasında qadın müəllimlərin sayca kişi müəllimlərdən çox olması gələcək nəsillərin gender tərbiyəsinə ciddi təsir göstərir və bu amil orta məktəblərdə feminləşmənin artmasına münbit şərait yaradır. Belə ki, orta məktəbdə qadın müəllimlərin pedaqoji kollektivdə üstün sayə malik olması burada təhsil alan oğlanlarda feminliyin artmasına təsir göstərir. Qızlarda kişi etalonu, kişi keyfiyyətləri haqqında məlumatın zəif olmasında da bu faktor müəyyən rola malikdir. Əgər nəzərə alsaq ki, bu gün cəmiyyətin əsas bələlərindən biri olan boşanmalar Azərbaycan ailələrindən də yan keçmir və belə ailələrdə ananın güclü tərbiyəvi təsirinə məruz qalan qızlarda kişilik kriteriyalarının dərk edilməsində məhz orta və ali məktəbdə dərs deyən kişi müəllimlərin rolu danılmazdır.

Pedaqoji fəaliyyətdə qadınların çoxluğu təhsilin idarə edilməsində müəyyən təzadlarla müşayiət olunur. 2018-ci ildə orta təhsil müəssisələrinin idarə edilməsi ilə bağlı verilən məlumatda cinslərin sayındakı qeyri-bərabərlik təhsilə yeni

aspektədən yanaşmanı aktual edir. Həmin məlumatda qeyd edilir: “Azərbaycanda qadın orta məktəb direktorlarının sayı artıb. 2017-ci ildə əyani tam orta təhsil müəssisələrində direktor vəzifəsində çalışan qadınların xüsusi çəkisi ötən tədris ili ilə müqayisədə 33,8 faizdən 35,2 faizə qədər artıb. Ümumilikdə əyani ümumi təhsil müəssisələrində qadınların ümumi sayında direktorların və onların müavinlərinin sayı 1,3 faiz çoxalıb.

Ümumi orta təhsil müəssisələrində direktorların 23,8 faizi qadın, 76,2 faizi kişi, tam orta təhsil müəssisələrində direktorların 35,2 faizi qadın, 64,8 faizi kişidir. Orta məktəblərdə direktor müavinlərinin 38,4 faizi, tam orta təhsil müəssisələrində 55 faizi qadınlardır” [7].

Ancaq 2019-2020-ci illərin əvvəlinə aid cədvəldən məlum olur ki, son illərdə də ümumi təhsil və tam orta təhsil müəssisələrinə rəhbərlikdə yenə də kişi direktorların sayı üstünlük təşkil edir (ümumi orta təhsil müəssisəsi: kişi direktorlar - 75”%, qadın direktorlar - 24,8%, tam orta təhsil müəssisələrində kişi direktorlar - 61,9, qadın direktorlar - 38,1%). Paradoks isə ondan ibarətdir ki, bu məktəblərdə pedaqoji kollektivin qadın kontingenti ümumi sayın 80%-ni təşkil edir.

Cədvəl 2

**2019/2020-ci tədris ilinin əvvəlinə əyani ümumi təhsil
müəssisələrində rəhbər işçilər**
(Yekuna görə, cins bölgüsü: nəfər, faizlə)

	Yekuna görə faizlə		Cins bölgüsü	
	qadınlar	kişilər	qadınlar	kişilər
Direktorlar:				
ümumi orta təhsil müəssisələrində	3,2	9,3	24,8	75,2
tam orta təhsil müəssisələrində	21,5	33,4	38,1	61,9
Direktor müavinləri:				
ümumi orta təhsil müəssisələrində	4,3	6,1	40,0	60,0
tam orta təhsil müəssisələrində	71,0	51,2	57,0	43,0
Direktorlar və onların müavinlərinin sayı - cəmi,				
faizlə	100	100	48,8	51,2
nəfər	5401	5656	x	x

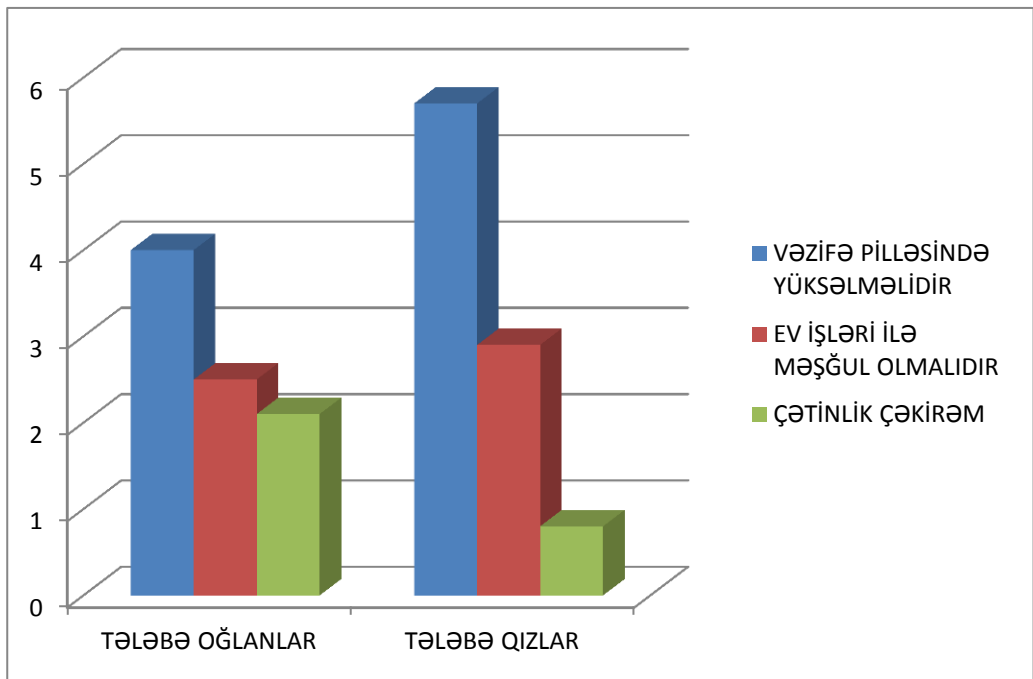
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

“2019-cu ildə əyani tam orta təhsil müəssisələrində direktor vəzifəsində çalışan qadınların xüsusi çəkisi ötən tədris ili ilə müqayisədə 36,5 faizdən 38,1

faizə qədər artmışdır. Ümumilikdə əyani ümumtəhsil müəssisəsində qadınların ümumi sayında direktorların və onların müavinlərinin sayı 2,2 faiz artmışdır” [8].

Bakı Dövlət Universitetinin coğrafiya və biologiya fakültələrində III kurs tələbələrinin qadınların təhsilin idarə edilməsində iştirakı ilə bağlı verilən suallara cavabları bu sahədə hələ də stereotiplərin güclü olmasını göstərir: «Sizin qadınların təhsilin idarə edilməsində iştirakına (rəhbər vəzifədə olmasına) münasibətiniz necədir?»

Respondentlərdən oğlan tələbələrin 42%-i və qızların 58%-i qadınların idarəetmədə fəal iştirakını cəmiyyətin inkişafına təkan verəcək amil kimi qiymətləndirmişlər. Amma tələbələr arasında qadınların ancaq ev və ailə ilə bağlı fəaliyyətini dominant hesab edənlər də oldu, belə ki, respondentlərdən 27% qız və 20% oğlan qadınların daha çox öz diqqətlərini ailəyə, uşaqların tərbiyəsinə və ev təsərrüfatına yönəltmələrini vacib saymışlar. Qızlardan 5% və oğlanlardan isə 18% bu məsələ ilə bağlı fikir söyləməkdə çətinlik çəkmişlər:

Tədqiqatın nəticəsinə görə qadınların təhsil sistemində rəhbər vəzifədə olmasını məqbul hesab edən tələbələrin sayında oğlanların sayının az olması ailə tərbiyəsində gender stereotiplərinin müəyyən qədər güclü olması ilə bağlıdır. Qadınların vəzifə pilləsində yüksəlişini təqdir edən və gələcəyin müəllimləri olan tələbələr, Azərbaycan qadınının hakimiyyət qurumlarına, idarəetməyə daxil olmasını ölkəmiz üçün zəruri inkişaf amili hesab edirlər. Onlar bunun həm də ümumilikdə bütün qadınların sosial statusunun yüksəlməsinə təsirini anlaşırlar.

«Bu cəhətdən qadınların siyasi həyatdakı mövqeyi və fəaliyyəti də diqqət çəkir. Belə ki, cəmiyyətdə uzun illərdən bəri formalaşmış stereotipləri real zəmində baş verən proseslər alt-üst edir. Adətən qadınların siyasi fəaliyyətini lazımi səviyyədə anlayıb qiymətləndirə bilməyən sosial qruplar siyasətin «kişi işi» olduğunu iddia edirlər» [2, s.47]. Bu yanaşmanı təhsilin idarə edilməsinə də aid etmək olar.

Təhsilin idarə edilməsində cinslərin iştirakının gender aspektindən təhlili onu deməyə əsas verir ki, bu sahədə bütün insanlar cinsindən asılı olmayaraq peşəkar, öz peşəsini sevən, insanlarla münasibətdə demokratik üsluba əsaslanan şəxs olmalıdır.

Azərbaycan təhsil sisteminin idarə edilməsində mövcud gender problemlərinin təhsilin aşağı səviyyələri üzrə təhlili onu deməyə əsas verir ki, inzibati fəaliyyətdə cinslər arasında gender balansının, bərabərhüquqlu tərəf müqabilliyinin saxlanması təhsilə çox şey verə bilər. Bu sahədə həm pedaqoji fəaliyyətdə iştirak, həm də təhsilin idarə edilməsində bölgü “50%-50%” prinsipinə uyğun apılmalıdır. Qadın və kişilər arasındakı kəmiyyət bərabərliyinin pedaqoji prosesə ümumilikdə müsbət təsir göstərməsi ilə bərabər, cinslərin hər birinin spesifik xüsusiyyətlərinin vəhdətinin ahəngdar inkişafa stimulumu da nəzərə almaq lazımdır. Çünki inzibati idarəetmədə qadınların iştirakı onlarda analıq instinktinin təsiri ilə kişilərin aqressiv davranışlarını yumşaldır və ya əksinə, kişilərin iştirakı qadın rəhbərin davranışına soyuq məntiq, müdriklik çalarları verir. Kişi və qadın təbiətindəki emosional-hissi fərqləri nəzərə almaqla onların hər birindən məqsədəuyğun şəkildə istifadə cəmiyyətimizə çox şey verə bilər.

Təhsilin idarə edilməsində cinslərin iştirakında liderliyin gender aspektindən nəzərə alınması vacib şərt kimi ortaya çıxır və bu sahədə də müəyyən maneələrə rast gəlinir. Bu maneələrdən biri odur ki, cəmiyyətimiz qadının əsas fəaliyyətini ancaq ailə daxilində, ailə qayğıları ilə assosiasiya olunmuş şəkildə təsəvvür edir və bu müasir Azərbaycan qadınının durmadan artan sosial-siyasi fəallığı ilə müəyyən qədər tərs mütənəsiblik təşkil edir. Ancaq idarəetmədə cinslərin təmsil olunmasını gender aspektindən təhlil edən zaman bir sıra sosial-psixoloji və pedaqoji amillər üzə çıxır. Çünki «XIX əsrdə ənənəvi kişi və qadın peşə stereotipləri və etalonları vardı. Güman edirdilər ki, qadınlardan mühəndis, kosmonavt, rejissor olmaz: XX əsrdə bu stereotip və etalonlar öz-özünə sadəcə köhnəldi. Qadın nəinki özünü sadəcə olaraq mühəndis və ya rejissor rolunda təsdiq etdi, həm də lider kimi cəmiyyət həyatında önəmli rol oynamağa başladı» [3, s.222]. Qadınların təhsilin idarə edilməsində, ümumiyyətlə hakimiyyətin bütün strukturlarında iştirakının qənaətbəxş olmaması həm cəmiyyətdəki gender tarazlığını pozur, həm də özündə qadına qarşı sosial ədalətsizliyi əks etdirir.

Təhsilin idarə edilməsində hər iki cinsin ahəngdar iştirakında liderlik keyfiyyətlərinin nəzərə alınmasında cinsi fərqlər arxa plana keçir. Mahiyyətindən asılı olmayaraq hakimiyyətin bütün səviyyələrində (təhsil, səhiyyə, iqtisadi və s.) fəaliyyət göstərən hər bir rəhbər, eləcə də təhsil müəssisələrinə rəhbərlik edən

direktorların liderlik xüsusiyyətlərinə malik olması vacib şərtidir. «Lider xüsusi qabiliyyət, əzmkarlıq, möhkəmlik, ölkə əhəmiyyətli müəyyən məsələlərdə radikalıq, nüfuzluluq, cəsarət, müstəqil fikrini ümuminin rəyi ilə uzlaşdırmaq bacarığı kimi keyfiyyətlər daşıyıcısı olan, üstəgəl savad, səviyyə, siyasi mədəniyyətlə hadisələrin gedişatına təsir edən şəxsdir» [5, s.400]. Ümumiyyətlə, rəhbərlik sahəsində qadın, kişi liderliyinə münasibətdə daha çox sosial-psixoloji yanaşmaya üstünlük verilir və bunu bir çox Qərb alimlərinin əsərlərində də görmək olar (E.Aronson, T.Uilson, R.Eyger). F.Fidlerin liderliyin situasiya nəzəriyyəsinə əsaslanan müəlliflər isə cəmiyyətdə kişi və qadın liderlik üslubu stereotiplərinin geniş yayılmasını əsas amillərdən biri kimi qeyd edirlər və «bu stereotiplərə görə kişi liderlər insan münasibətlərinə nisbətən daha çox işin keyfiyyətli olmasına qayğı göstərirlər, qadın liderlər isə daha çox iş prosesində insan münasibətlərinə xüsusi diqqət yetirirlər» [3, s.223].

Əxlaqi dəyərlər üzərində köklənmiş liderliyin keyfiyyətlərinin mayasında yüksək təlim, təhsil və tərbiyə durmalıdır. Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, pedaqogikanın əsas sahələrindən biri olan məktəbşünaslıqda hələ ki, təhsilin idarə edilməsində gender yanaşmaları demək olar ki, tədqiq edilməmiş və ya digər pedaqoji proseslər fonunda ötrə tədqiq edilmiş məsələ kimi qalır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Abasov Ə.S., Mirzəzadə R.S.* Genderə giriş. Bakı, 2004, 120 s.
2. *Ağayeva K.C.* Azərbaycan cəmiyyətində sosial-əxlaqi davranışın etik-gender təhlili. Fəlsəfə üz. fəls. dok. ... dis. Bakı, 2009, 150 s.
3. *Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə.* Psixologiya. Bakı: Çinar-Çap, 2006, 620 s.
4. Ekologiyada gender problematikası / Dərs vəsaiti. Bakı: Qərb Universiteti, 2005, 227 s.
5. *Mirzəzadə R.* Gender: cəmiyyət, insan hüququ, siyasət (tarixi, fəlsəfi və siyasi-hüquqi istiqamətlər). Bakı: Adiloğlu, 2003, 419 s.
6. <http://ulfet-az.com/news/gender-kisi-ve-qadin>
7. <http://www.xezerxeber.az/C%99miyy%C99t/221042.html>
8. <https://www.stat.gov.az/source/gender/>

Redaksiyaya daxil olub 08.01.2021